

Neoklassisk teori – en gotisk katedral*

Adam Smiths och andra klassiska ekonomers teorier bygger i hög grad på verkligheten, på de rådande institutionella förhållandena. Det är inte fallet med den nu förhärskande neoklassiska teorin, som av Gudmund Hernes liknas vid en gotisk katedral: den är estetiskt tilltalande, men föga användbar. (För tidigare inlägg i denna debatt, se Ekonomisk Debatt 8/78 och 1/79). □

Adam Smith var den første som ga en systematisk begrunnelse for den briljante innsikt at et økonomisk system kunne organiseres slik, at når den enkelte gjorde det beste for seg, ville en få det felles beste på kjøpet. Og det på flere plan. Ved arbeidsdeling og utvikling til virtuositet av hver enkelts naturlige fortrinn, ville alle varer bli framstilt på de best egnede steder med de mest egnede metoder. Konkurransen mellom mange små enheter ville anspore alle til å yte sitt beste, og dét ville komme alle til gode. Dyden ville bli belønnet, men den ville også bli en dyd av nødvendighet. Ønskemål vil omsettes i handling fordi produsenter vil se seg tjent med å tilvirke det etterspurte. Systemet vil stimulere til innovasjon og oppfinnsomhet: utsiktene til gevinster vil motivere enhver til å søke etter forbedrete løsninger på tilbakevendende problemer. Prissettingen av goder vil få alle til å husholde med knappe ressurser. Informasjonskostnadene vil være små: prisnoteringer er nok. Sentral styring er overflødig, desentraliserte beslutninger motivert av profitt er tilstrekkelig. De enkeltes beslutninger vil koordinere seg selv. Den regjering styrer derfor best som styrer minst.

Slike argumenter var det Adam Smith trakk fram. Markedet kombinerer flere ting. Det er et *motivasjonssystem* til inn-

sats, innovasjon og spesialisering – ja, markedets rekkevidde ville bestemme arbeidsdelingens omfang. Det er et enkelt *informasjonssystem* som gir grunnlag for desentraliserte beslutninger. Det er et *styringssystem* for effisient fordeling av knappe ressurser mellom alternative anvendelser. Det gir anledning til å analysere hvordan mikrobetlutninger slår ut i aggregatvirkninger.

Når dette er sagt, bør det legges til at Adam Smith var en institusjonalist. Ja, det han gjorde var å argumentere mot en institusjonell orden – merkantilismen – og for et nytt regime.

Han gjorde også en viktig institusjonell forutsetning i sin egen teori. For han innså at markedet ikke kunne vedvare ved egen kraft eller hjelp – det var i markedsaktørens egeninteresse å konspirere mot det felles beste markedet frambrakte. En stat måtte til for å opprettholde konkurransen. Markedet er et fellesgode, som selv om det er til fordel for alle, samtidig er i enhverens interesse å søke å unndra seg for egen del. Det er i alles interesse at alle de andre konkurrerer – det er i min interesse å være uten rivaler. "Ingen ønsker reell konkurranse for seg selv." Produsentene enkeltvis vil søke å redusere konkurransen ved produkt differensiering, opparbeidelse av merkeloyalitet osv, eller sammen med arbeidstakerne ved krav om innkapsling, avskjerming, tollbeskyttelse, kontroll med adgang til markedet eller regulering av prisforholdene. Følgelig mente Adam Smith at en stat måtte til for å etablere og opprettholde markedet som et fellesgode. Derved satte han også grenser for legitime transaksjoner: ingen måtte kunne kjøpe seg privilegier fra staten, konspirere mot markedet og dermed mot

* Artikkelen er ett avsnitt ur en langre artikkel med titteln "Mot en institusjonell økonomi" i Hernes, G (red), Forhandlingøkonomi og blandningsadministrasjon, Bergen, Oslo och Tromsø, 1978.

den offentlige interesse, eller korrumpere embetsmenn.¹

Smiths visjon var et verdensmarked, et marked som omfattet alle produsenter og konsumenter. Men skulle dette kunne realiseres, kunne ikke alt i verden gjøres til gjenstand for markedstransaksjoner. Da ville systemet bryte sammen. Konsekvent gjennomført ville fullstendige frie transaksjoner føre til systemets motsatt, til presis den en skulle unngå: monopolisering, privilegier og ineffisiens. En kan derfor si at Adam Smith baserte sitt system på et umulighetsteorem: Fullstendig frie transaksjoner lar seg ikke forene med effisient allokering – transaksjoner om transaksjoner vil forandre systemet og gjøre det ineffisient.

Derfor foreslo Smith at samfunnet skulle deles opp i to sfærer: en økonomisk og en politisk. Den politiske sfæres oppgave var å opprettholde markedet, fordi denne oppgaven ikke kunne overlates til markedet. Sagt på en annen måte: de kollektive gevinster som høstes ved markedet som fellesgode, kunne en bare oppnå ved å forhindre at egeninteressen gjorde slutt på markedet, ved at det selv ble gjort til objekt for handel. Egeninteressen og markedet ville altså føre til det felles beste bare under visse institusjonelle betingelser. Og det var en kollektiv institusjons oppgave å sørge for at disse betingelser ble opprettholdt, noe de ikke ville bli om betingelsene ble gjenstand for markedstransaksjoner. Smith etablerte en dualteori for forholdet mellom stat og marked: frikonkurransemarkedet var et politisk alternativ til merkantilismen.

Min tese er derfor, at den moderne økonomis grunnlegger også var den institusjonelle økonomis grunnlegger.

Det er sagt at samfunnsforskningen etter det nittende århundre er en dialog med Marx. Med kanskje større rett kan det hevdes at den er en dialog med Adam Smith og hans tese om de fortrinn som kan oppnås ved å organisere samfunnet som et frikonkurransemarked, hans tese om at det er statens oppgave å opprettholde konkurransen og hver enkelts oppgave å bibeholde gevinstmotive, siden

kombinasjonen av dem ville fremme almenvellet og fellesinteressen.

En av de første som tok opp dialogen var Marx. Han grep fatt i to tema. Det ene hentet han fra Smith: temaet om fremmedgjøring.² Større arbeidsdeling ville gi "delarbeidere", forsnevret i enkle arbeidsoppgaver. Større spesialisering gir mangesidig produktutvikling, men det gir ensidig personlighetsutvikling. En kan kanskje si at Marx ikke ville skille produksjon og konsum, arbeid og fritid. Selve den produktive virksomhet burde være en form for konsum: arbeidet skulle være sin egen belønning.

For det andre grep Marx fatt i de samfunnsomformende tendenser innebygget i tradisjonell kapitalisme. Innen de gitte institusjonelle rammer ville produktivitet og teknologi utvikle seg slik at alternativkostnadene ved disse rammene måtte bli utålelige, og derfor sprenges ved revo-

¹ I den utstrekning markedet ikke kan vedlikeholdes ved egen hjelp, men bør vedlikeholdes for det felles beste, så må Smith implisitt anta en sfære hvor motivene er av et annet slag enn de han normalt opererer med – hvis han da ikke baserte seg på en Hobbessiansk teori for statsetablering basert på egoisme.

Ellers bør det nevnes at både Frisch og Haavelmo begge klart har understreket at den neoklassiske lærebygning bare lar seg forstå innen en bestemt institusjonell ramme, og at det må en sterk stat til for å opprettholde denne rammen, uten at økonomene kan si særlig til eller fra om selve statsdannelsen.

² Adam Smith skrev om fremmedgjøring på denne måten: "In the progress of the division of labour, the employment of the far greater part of those who live by labour, that is, the great body of the people, comes to be confined to a few very simple operations, frequently one or two. But the understanding of the greater part of men are necessarily formed by their ordinary employments. The man whose life is spent in performing a few simple operations, of which the effects too are, perhaps, always the same, has no occasion to exert this understanding, or to exercise his invention in finding out expedients for removing difficulties which never occur. He naturally loses, therefore, the habit of such exertion, and generally becomes as stupid and ignorant as it is possible for a human creature to become." Og dette bildet utbroderes i stor detalj og kontrasteres mot primitive samfunn med varierte oppgaver som gir vansker, og dermed innsikt og oppfinnelser. Det er neppe urimelig å tro at Marx var inspirert av dette da han nær 70 år senere skrev om det fremmedgjorte arbeid eller om verdien av skiftende arbeid i "Den tyske ideologi".

lusjon. Paradoksalt nok kan en si at Smith ga staten forrang: den ville opprettholde frikonkurransemarkedet. Siden Smith har staten i økonomisk teori hatt enn opphøyet plass over systemet. Marx ga markedet forrang: staten ville ikke makte å opprettholde konkurransen. Økende konsentrasjon ville gå sammen med fallende profitt og stigende³ utbytting, og derfor til revolusjon og etablering av nye institusjonelle omgivelser. Så la meg si det selvsagte: Marx var en institusjonell økonom. Selv om en finner likevektsskjemaer også i hans teorier, var selve ulikevekten i forholdet mellom markeder og andre institusjoner drivverket i hans modell.

Max Weber tok også opp dialogen med utgangspunkt i og utfall mot både Marx' og Smiths lære. Han spurte for det første (1902) hvordan markeder og rasjonell kapitalisme kunne oppstå. Svaret fant han i "den protestantiske etikk", som betegnet en streng og asketisk arbeidsmoral: den som både ga de inntekter og motiverte de investeringer som dannet grunnlaget for kapitalismens frembrudd. Senere ble etikken frigjort fra sitt religiøse opphav i kalvinismen, men levde videre som rasjonell forretningsmoral og kalkulerende egeninteresse, nødvendiggjort av den markedsform som var frembrakt – systemet fanget sine skapere og reproduserte via dem sin egen forutsetning. For det andre spurte han (1922) hvilke institusjonelle ordninger som var mest forenlige med fremvoksteren av rasjonell kapitalisme, i den betydning at de i størst mulig grad ville realisere sosialt postulatene i de klassiske økonomiske teori. Han undersøkte med andre ord avviket mellom teoretiske forutsetninger og sosiale forutsetninger. Som ledd i dette program studerte han mikrobetingsene i bedriftens interne organisasjon, – som adskillelse av privathushold og forretningshold, dobbelt bokholderi som kontrollsystem, ja, det som i økonomisk litteratur etter 1966 (Leibenstein) er kalt "X-efficiency" (altså effektiviteten i et foretaks innst: både når det gjelder fordeling av produksjonsfaktorer, løsning av organisasjonsproblemer, motivering

av ansatte og alminnelig reduksjon av kostnader). Og Weber studerte makrobetingsene i samfunnets økonomiske organisasjon – som ulike typer rettsordninger; forbindelsen mellom slektskapsystemer, arveregler og kapitaloverføring; sosiale betingelser for tillit, etc. Hovedtesen kan en si, er at transaksjonenes effisiens avhenger av transaksjonsbetingelsene – av institusjonelle forhold. Markeder opptrer ikke i noe institusjonelt vakuum og bedriftenes effektivitet avhenger av det sosiale system de er innestøpt i.

Og selvsagt ble dialogen ført av økonomene selv. Her er "økonomer" brukt i noe snevrere betydning. For den neoklassiske skole innsnevret den institusjonelle interesse. Oppgaven var stadig å forklare inntektsfordeling og vekst, men fremfor alt relative priser og markedslikevekt. Nytenkerne delte klassikernes forutsetning om at konkurranse ville føre til effisient allokering. Men de brøt ved å etablere økonomien på et nytt mikroøkonomisk grunnlag, og mer fundamentalt ved et skifte fra Ricardos og Marx' arbeidsverditeori til den marginale nytte-teori. Ved hjelp av forutsetningene om nytte, profittmaksimering og marginal tilpasning, ble tilbuds- og etterspørselskurver avledet, og de relative priser under generell likevekt fastlagt. Det neoklassiske reisverk var en bragd – en bragd som har fjernet storparten av økonomene siden. Skal en skaffe seg et navn blant økonomene, skjer det ved å bygge på, bygge om eller ommøblere dette storverket.

Skulle jeg i all gemyttlighet tillate meg en frivol analogi, vil jeg likne neoklassisk teori med en gotisk katedral. Her har folk vært virksomme i mange perioder. Her er elementer fra romansk tid, fra gotisk, fra renessanse og barokk. De store ånder har bygget hele skip og kor på

³ Enkelte steder skriver Marx som om utbyttingen er konstant, andre steder om elendigjering, andre steder igjen som om det er tale om det sosiologene kaller "relativ deprivasjon", altså en forverring av forholdsmessig status.

katedralen. De minneverdige har bygget tårn og spir. Og i flokk og følge har mange kommet: for å bygge en strebe-bue, et teorem som forbinder et tårn med vestskipet; for å hugge en vakker innsikt i stenene. Noen har hugget gargouiller⁴, noen har bare hugget sitt bumerke i de flate brikkene. All den utfoldete energi og individualisme bærer helhetens preg og gir helheten preg. Den overordnede struktur er klar, men ingen kan fatte eller favne alle detaljer. Hit valfartes det fra fjerne disipliner, det snakkes dempet og bemåpes andektig, og en og annen ravn bryter med seg et suvenir, en tese som

kan gi status i andre fag. Mange er stadig i arbeid: Leontief har Walras' gamle arbeidsrom og sørger for kryssleveransene. Frisch har etterlatt seg et verksted fullt av halvferdige figurer, som syv små dverger er i ferd med å bearbeide. Som i senrenessansen finnes en Milton, som avskyr alt annet enn de klassiske rene linjer. Men de flestes øyne er rettet mot hovedtårnet: der arbeider Arrow, og han insisterer visstnok på et nytt.

Men en kunne fristes til å stille spørsmålet: Bør det bygges gotisk i dag?

*Gudmund Hernes**

⁴ Siden metaforen med en gotisk katedral benyttes, kunne et eksempel på en teoretisk gargouill være analysen av kirkebesøk som neddiskontert verdi av det fremtidige evige liv i Corry Azzi og Ronald Ehrenberg, "Household Allocation of Time and Church Attendance", *Journal of Political Economy*, Vol 83, No 1, 1975.

* Författaren är professor vid Norges Handelshögskola i Bergen